

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477) «1797/1831»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-9-19>**Андрій Шевчук**Житомирський державний університет імені Івана Франка
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Соціальне значення діяльності кримінальних департаментів головних судів Правобережної України (1797–1831 рр.)

Анотація. У статті проаналізовано соціальне значення діяльності кримінальних департаментів головних судів Київської, Волинської та Подільської губерній. Визначено, що кримінальне судочинство здійснювалося за спеціальною процедурою: справи надходили з повітових судів і магістратів на ревізію до головного суду, а звіти – до губернатора на затвердження. Повернення справ на доопрацювання пояснювалося відсутністю необхідних документів. Влада вимагала негайного вирішення справ арештантів, але частина їх роками очікувала на вирок. Установи були перевантажені роботою. Аналіз діяльності Волинського головного суду за період з 1797 по 1826 рр. свідчить про низький рівень злочинності. Система покарань вирізнялася особливою жорстокістю. Прихід до влади Миколи I означав припинення співробітництва з елітами, тому після придушення Польського повстання 1830–1831 рр. розпочалося скасування всіх регіональних відмінностей, передусім, у судовій сфері.

Ключові слова: Правобережна Україна, Російська імперія, губернський головний суд, кримінальний департамент, мінімізація політичної й соціальної напруги.

Прихід російських військ й інкорпорація Правобережної України до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст. у тодішніх умовах означали не просто територіальне приєднання. Мова йшла про регіон, який був значно розвиненішим у багатьох аспектах, передусім, у правовій сфері. У Речі Посполитій існувала незалежна судова система, з виборним кваліфікованим кадровим складом і повагою до суддів. У Російській імперії, до судової реформи 1864 р., навпаки, судова влада не була самостійною і незалежною, не мала достойного статусу, що не дозволяло їй мінімізувати соціальну, політичну й економічну напругу. Катерина II намагалася подолати гетерогенність імперії шляхом проведення уніфікації адміністративної й судової влади за допомогою «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Після приєднання Київщини, Волині та Поділля розпочалося запровадження російських органів влади та суду. Павло I, потребуючи підтримки з боку еліт національних окраїн, відновив дію річпосполитівських судів першої інстанції [37] та Литовський статут. Саме судова система стала тим містком домовляння, який забезпечував лояльність польської шляхти. Проте залишити суди зовсім без нагляду не входило в інтереси верховної влади. Шляхом створення апеляційних губернських головних судів держава планувала здійснювати корекцію діяльності магістратів, повітових і підкоморських судів. Щоб досягти мінімізації соціальної й політичної напруги, верховна влада мала проявляти особливу увагу, далекоглядність і навіть ризикувати в забезпеченні функціонування судової влади. Одним із маркерів успішності чи невдачі російської політики була діяльність кримінальних департаментів Київського, Волинського й Подільського головних судів.

На сьогоднішні в історіографії відсутні наукові розвідки про соціальне значення діяльності кримінальних департаментів Київського, Волинського й Подільського головних судів від часу їх заснування Павлом I і до скасування Миколою I. Причини цього полягають, на наше переконання, у великому обсязі архівних фондів судових установ, трудомісткості їх опрацювання й перебуванні об'єкту дослідження на стикові історії та юриспруденції.

Водночас, російська політика на Правобережній Україні знайшла відображення у працях істориків і дослідників права. У своєму дореволюційному дослідженні, присвяченому діяльності Павла I, М. Ключков загалом позитивно оцінює реформу Катерини II 1775 р. Він убачав недоліки змін у складності судової структури й у непропорційно великому представництві дворянства в судових органах. Стосовно широкомасштабних заходів щодо реформування країни, запропонованих Павлом I, то автор звертає увагу на той факт, що хоча було відновлено попередні права та привілеї, але реальна влада знаходилася в руках губернатора й губернського правління [11]. Російська дослідниця Л. Пісарькова у своїй фундаментальній монографії зазначає, що внаслідок реформ Павла I судова система втратила становий і, значною мірою, виборний характер, що було головними ознаками реформи 1775 р. Стосовно західних й окраїнних губерній, то зазначено відновлення привілеїв і національних особливостей

в організації судової системи, що виявлялося в запровадженні замість судових палат особливих судів. У Київській, Мінській, Білоруській, Подільській і Литовській губерніях (не згадано про Волинську – авт.) такими установами стали головні суди. Водночас, верховна влада зберігала контроль над адміністративним і фінансовим управлінням [14].

Справжньою подією стала поява дослідження американського історика Р. Уортмана. Фахівець подав глибокий аналіз розвитку уявлень про право, законність і правосуддя в Росії XVIII–XIX ст. Автор зазначає, що Олександр I і його «молоді друзі» пов'язували процвітання і щастя своїх підданих з перебудовою адміністративного апарату на раціональних і зрозумілих началах. Оцінюючи суд на початку XIX ст., він твердить, що той був пристосований до захисту інтересів соціальної та політичної еліти, а судові посади були пожалуваннями дворянству, в основному, за військову службу. Губернатори й генерал-губернатори безперешкодно втручалися в роботу судів і ні в що не ставили їх рішення, маючи можливість вносити зміни [19]. Французький дослідник історії Правобережної України Д. Бовуа зауважує, що під час інкорпорації царське військо ще могло виступати як захисник селян. Павло I зрозумів, що збереження привілеїв шляхти повинно супроводжуватися відновленням місцевої судово-адміністративної системи як частини згаданих привілеїв. Вибори до судових установ гарантували повну владу землевласницької шляхти над суспільним життям і в аграрних відносинах до 1831 р. [1]. Американський історик Й. Петровський-Штерн зазначає, що пенітенціарна система Російської імперії була на диво неефективна. Допити були формальністю, зізнання заміняло докази, а виконавчій гілці влади не завжди вдавалося впровадити вирок у життя. Суворі вироки на початку XIX ст. були рідкістю, а судочинство не обходилося без хабарів суддям. Водночас, автор зазначає, що євреї довіряли російському судові, який нерідко ставав на їх бік [13]. Н. Карнішина звертає увагу на різноманіття в Російській імперії правових, державних й управлінських форм, складність і різноваріантність окраїнного управління. На її думку, все це існувало в рамках єдиної бюрократичної системи. Польське повстання 1830–1831 рр. прискорило адміністративну й правову уніфікацію Західних губерній [10]. Український дослідник права О. Ільїн, вважає, що Павло I не хотів повернення до старих часів, а прагнув створити більш централізовану та залежну систему, урахувавши при цьому деякі місцеві традиції. На його думку, ці зміни мали короткостроковий характер та істотно не вплинули на подальшу еволюцію й трансформацію судоустрою [9].

Метою дослідницької роботи є з'ясування, яким чином за допомогою кримінального департаменту верховна влада намагалася мінімізувати соціальну й політичну напругу в регіоні та здобути лояльність місцевої еліти. Відповідно до цього авторська увага сфокусована на наступних питаннях: визначення процедури здійснення кримінального судочинства; встановлення відносин влади з кримінальними департаментами з приводу дотримання законності при розгляді справ; аналіз кількості розглянутих справ як показник ефективності роботи судової інстанції; характеристика системи покарань за вчинення різних видів злочинів.

Прихід до влади Павла I призвів до проведення реформ, кінцевою метою яких було наведення порядку, централізація й бюрократизація. Проте імператор діяв більш обережно за свою попередницю, намагаючись порозумітися з місцевими елітами. Згідно указу 12 грудня 1796 р. вся територія імперії була переведена на новий адміністративно-територіальний поділ: губернії, «управління в яких здійснювалося на загальних підставах», та губернії «на особливих правах та привілеях» (до останніх відносилися Київська, Подільська та Волинська губернії) [15, с. 229-230]. Поновлено суди першої інстанції (повітові й підкоморські суди, магістрати), проте для контролю за їх діяльністю створено головні суди, поділені на два департаменти: кримінальних і цивільних справ. До складу входили два голови, два радники і шість засідателів [17, с. 397].

Головною метою, яку ставила перед собою влада, було створення таких умов й отримання таких результатів роботи кримінального департаменту, які б примирили місцеву еліту з російською дійсністю. Проте повністю не контролювати судову владу теж було неможливо, адже політика централізації й бюрократизації Павла I й Олександра I спрямовувалася проти потенційно можливого сепаратизму. Фактично було запроваджено два своєрідних «клапани»: власне головний суд і цивільний губернатор, які повинні були регулювати будь-які проблемні ситуації. З іншого боку, важливе значення надавалося формальному судочинству, при якому головну роль відігравали, передусім, правильно оформлені папери та письмові докази. Загалом кримінальне судочинство відбувалося за доволі оригінальною процедурою, яка складалася з п'яти етапів:

- 1) з повітової інстанції чи магістрату до головного суду надходила справа на ревізію з думкою (фактично – пропозицією щодо вироку), яка містила посилання на відповідні закони, передусім Литовський статут і польські конституції. Спочатку справа записувалася до реєстру, з наступним розглядом згідно черги;

- 2) головний суд ухвалював вирок, але, не приступаючи до виконання, подавав його в оригіналі разом з екстрактом (формальною копією, куди вписувалися відповідні, на думку повітового судді, закони) справи на розгляд цивільному губернатору;
- 3) цивільний губернатор затверджував вирок і повертав його до головного суду, звідки вирок з копією надсилалися для виконання до губернського правління*;
- 4) губернське правління здійснювало виконання вироку і повідомляло про це головний суд;
- 5) з головного суду оригінал справи з указом і вироком надсилався для зберігання до суду першої інстанції [6, арк. 53; 5, арк. 23в.].

Звичайно, що така схема судочинства викристалізовувалася протягом тривалого часу. Постійно відбувалися всілякі уточнення. 1804 р. Сенат розглянув рапорт голови кримінального департаменту Волинського головного суду Глембоцького, що два члени суду виступили з пропозицією, щоб усі загалом справи надходили на затвердження до губернатора. Пояснювалося, що згідно статей 110 і 132 «Учреждений для управления...» 1775 р. виконувати без резолюції губернатора мали лише вироки за особисті образи, які каралися грошовим штрафом. Вироки, за якими присуджували тілесні покарання чи позбавлення честі, затверджувалися чиновником. Сенат, зауваживши, що у Великоросійських губерніях всі справи надходили до губернатора, поширив цей порядок і на «особливі» губернії [16, с. 467]. Питання затвердження вироків губернаторами цікавили місцевих сановників. 1806 р. подільський військовий губернатор І. Ессен повідомляв міністру юстиції П. Лопухіну, що за відсутності його та цивільного губернатора, а також хвороби віцегубернатора, згідно указу 12 червня 1804 р., губернське правління очолював голова цивільного департаменту Подільського головного суду статський радник Орловський. Зрозуміло, що до нього з кримінального департаменту надходили вироки на затвердження, які після цього виконувалися. Губернатор моделював ситуацію, що у якийсь момент голова кримінального департаменту буде виконувати обов'язки губернатора, відповідно, самостійно затверджуватиме свої ж вироки. Міністр, після доповіді Олександрю І, повелів, щоб голови департаментів вирішували лише поточні та термінові справи, але не судові [32, арк. 1, 2-3, 6], що призводило до затягування справ арештантів.

Ще однією проблемою для верховної влади стало питання утримання колодників (небезпечних злочинців). 1798 р. управляючий Мінською, Волинською й Подільською губерніями генерал І. Гудович наказував всім присутствам, особливо кримінальним департаментам головних судів, під загрозою кримінального покарання негайно вирішувати справи арештантів [2, арк. 121-1213в.]. Це ж розпорядження дублювалося 30 листопада 1798 р. Подільським губернським правлінням, яке вказувало головному суду, що, незважаючи на всі нагадування, кримінальні справи колодників вирішувалися повільно. Тому кримінальному департаменту наказувалося контролювати хід справ [36, арк. 153]. До того ж, верховна влада поклала на губернське правління обов'язок слідкувати за судами першої інстанції задля швидкого вирішення кримінальних справ, знову-таки під загрозою покарання. Для контролю два департаменти головних судів повинні були надавати щомісячні відомості зі вказуванням, коли справа надійшла, де виконується, причини незавершення та скільки утримується арештантів [36, арк. 1533в.]. З відомостей про невідірені кримінальні справи за 1798 р. виявляється, що в Старокиївському тюремному острозі перебували колодники в 11 справах: дві – вбивство, дві – фальшування грошей/документів, чотири – крадіжки/грабунки, дві – крадіжки коней/волів, одна – переховування розбійника. У Подільському острозі утримувалися злочинці в 15 справах: шість – крадіжки, п'ять – крадіжки коней/волів, дві – фальшування грошей, одне дезертирство й одне незаконне прижиття й убивство при народженні дитини. Серед ув'язнених були кріпаки, міщани, шляхтич та невідомі самозванці. Найдовше в ув'язненні перебував шляхтич К. Савицький – з 1 травня 1797 р. за вбивство, він очікував рішення Сенату. Крім цієї, була ще одна справа за 1797 р., решта – поточного року [30, арк. 1-43в.]. 1807 р. вже згаданий губернатор І. Ессен скаржився П. Лопухіну на губернського прокурора надвірного радника Погоржельського, що той не контролює хід справ колодників, які довгий час утримуються в кримінальному департаменті Подільського головного суду. На серпень цього року у відомості про невідірені справи та утримання колодників показано 67 осіб (з них четверо – з січня 1806 р., один – з листопада, два – з грудня та четверо – з січня 1807 р.), хоча ці справи мали бути вирішені в місячний термін. Причиною невідірення зазначався повільний переклад з польської мови, тому не були складені екстракти та вироки, лише в одній справі очікували довідку з Брацлавського нижнього земського суду. Губернський прокурор у грудні 1807 р. відписувався, що загалом у кримінальному департаменті порядок, а повільність спостерігалася через нестачу канцеляристів (про що вже

* Типовим було повідомлення Волинського губернського правління, що колодник П. Остапук за вироком головного суду був покараний 50 ударами кнутом і відісланий до Сибіру на поселення [5, арк. 54].

тричі повідомляли керівництво) [33, арк. 1, 2-3, 5]. Щоб не допустити затягування виконання вироків у кримінальних справах для людей нижчих станів, 1829 р. Сенат розпорядився, що оскаржувати рішення головних судів можна лише тоді, коли вирок уже виконаний (засуджені до заслання до Сибіру прибули на роботи) та заборонялося відтерміновувати вирoki під приводом бажання подати скаргу до Сенату. Послабленням можна вважати те, що скарги дозволялося писати на простому папері та без копій рішень, так як Сенат розглядав ці справи в оригіналі [28, арк. 105].

Стосовно порядку судочинства, то 1815 р. волинський губернський прокурор повідомляв Сенат про виявленні ним порушення в роботі кримінального департаменту Волинського головного суду. Прокурор пропонував дотримуватися указу 11 грудня 1767 р., де наказувалося всім підписуватися під вирокom, але суд, посилаючись на Конституцію 1726 р., доводив, що підписуватися повинні лише ті, хто безпосередньо судив. Це питання стало предметом спеціального розгляду Сенату, і суду було наказано дотримуватися російських законів [34, арк. 2-2зв., 3зв.].

Важлива роль відводилася губернатору, який слідкував за дотриманням законності, що за тодішніми канонами, означало правильне оформлення документації. 1825 р. до Київського головного суду через відсутність екстракту до кримінального департаменту для виправлення помилок було повернуто справу про підозру в крадіжці різних речей на суму 408 руб. 25 коп. сріблом. Після виправлення справа поверталася до губернатора [25, арк. 193]. Також чиновник міг підключитися для прискорення справи. 1801 р. Волинський головний суд слухав звернення губернатора І. Куріса в справі купця Я. Хаймовича, звинуваченого в крадіжці казенного провіанту. Проте ніякого конкретного рішення судом не було прийнято, а цю пропозицію було долучено до матеріалів справи [5, арк. 8].

Що ж до строків апеляції, то в 1798 р. Подільське губернське правління вказувало, що в судах першої інстанції вона має здійснюватися за колишніми польськими законами, а у головному, як у новоствореному, бути по указу 17 серпня 1797 р. [36, арк. 43-43зв.] (тобто встановлювався місячний термін від дня оголошення вироку та підпису під ним [15, с. 685]).

Про недостатню виконавську дисципліну, що було звичним для тодішніх судів, переважаних справами, свідчать численні звернення губернаторів і губернських правлінь. Наприклад, 12 листопада 1824 р. київський губернатор запитував кримінальний департамент, чому він не отримав відповідь на своє звернення від 12 квітня щодо вирішення справи про непокору селян села Підвисокого графів Потоцьких. Фактично не виконувалися указ Сенату та припис управляючого Міністерства внутрішніх справ. Втретє запит було відправлено 17 січня 1825 р. [25, арк. 1].

Показником ефективності роботи кримінальних департаментів була кількість розглянутих справ. Загалом, протягом 1799 р. до Київського головного суду спочатку О. Беклешовим, а потім цивільним губернатором було надіслано 98 пропозицій про затвердження вироків [21, арк. I-VIIIзв.]. Обсяги роботи були настільки значними, що 2 квітня 1817 р. волинський цивільний губернатор В. Гіжицький самостійно зробив розпорядження про з'єднання двох департаментів з канцеляріями для вирішення справ арештантів. Сенат 11 липня затвердив це рішення, вказавши про необхідність спочатку узгоджувати такі дії. Одночасно цивільному департаменту на чолі з Домбровським наказувалося пришвидшити розгляд справ, адже за перших два тижні з 13 переданих справ було вирішено 5. Така ситуація склалася тому, що кримінальний департамент під головуванням Прушинського займався наслідками ревізії сенатора Ф. Сіверса, а Домбровський, за наказом ревізора, займався складною справою по контрабанді в Бердичеві і лише пообіди приступав до кримінальних справ [35, арк. 6-8, 14зв.-16, 17 зв.]. Крім власне розгляду кримінальних справ, департамент був бюрократичною інстанцією, яка отримувала й надсилала велику кількість документів. Для прикладу, кримінальний департамент Київського головного суду за січень 1831 р. надіслав 203 документи (причому адресатами були не лише Сенат, Київське губернське правління, військовий і цивільний губернатори, казенна палата, повітові городничі та суди, а й Тобольський приказ про засланих, Слобідсько-Українське та Полтавське губернські правління тощо) [27, арк. 1-6зв.]. Всього за рік було надіслано 3794 документи [27, арк. 73зв.]. Очевидно, що типовим днем було 31 травня 1819 р., коли з кримінального департаменту Київського головного суду на ім'я цивільного губернатора дійсного статського радника Ф. Назімова надійшло на розгляд десять справ з вирокami: чотири були пов'язані з крадіжками, дві – зі смертями, по одній – вивезення поміщицьких селян; намір вивезти сім'ю до Херсонської губернії; про шляхтянку та селянина за блудодіяння і прижиття дитини; про відставного солдата й селянку за вступ до законного шлюбу без згоди економії [31, арк. 2].

Якщо говорити про кількість справ, що надходили з судів першої інстанції, то в реєстрі за 1825 р. у Подільському головному суді по Кам'янецькому повіту було зазначено 111 справ, які поділялися на групи: з попереднього року залишилося 6 кримінальних і 16 слідчих справ;

поточного року надійшло відповідно 31 кримінальна та 50 слідчих. Окрему категорію становили духовні (повернення ґрунту, на якому розташований театр у Кам'янці, майнові та фінансові справи католицького кліру) і казенні справи: одна з 1824 р. – по зверненню губерньського стряпчого казенних справ про незаконне володіння маєтком і одна поточна – про відшукування свободи [26, арк. 1-23зв.]. Всього в реєстрі за цей рік по всіх повітах було зазначено 2262 справи [26, арк. 1-650].

Для з'ясування обсягів кримінального судочинства нами використовувалися записи в Генеральному реєстрі кількості розглянутих справ кримінальним і тимчасовими департаментами Волинського головного суду**. За період з 1796 р. (тобто коли ще діяла Волинська кримінальна палата) по 1826 р. з повітових судів, магістратів і Волинського губерньського правління (службові злочини) надійшло 16418 справ і документів (за 21 рік – в середньому по 782 записи) [4, арк. 1-1316]. Водночас, це були не виключно кримінальні справи, адже в перші роки реєструвалися пропозиції губернаторів, листування, документи з кадрових питань тощо. З 13 травня до кінця 1796 р. було зроблено 89 записів, проте кримінальних справ було лише 13 (вісім вбивств, чотири крадіжки й один наклеп) [4, арк. 1-13], що можна пояснити початком діяльності Волинської кримінальної палати, адже справи на ревізію з судів першої інстанції надходили повільно. За алфавітним покажчиком підсудних осіб за цими справами було 11 [3, арк. 2-208зв., 211-799].

Більш об'єктивну картину початкового етапу діяльності кримінального департаменту дають дані за 1797 рік. У реєстрі міститься загалом 266 записів, серед них 191 кримінальна справа. Враховуючи, що робота департаменту перебувала на організаційному і не всі були проблеми були вирішені, то саме ці фактори пояснюють порівняно невелику кількість справ з одночасно високими показниками вбивств, у т. ч. 5 дітей, – 43 (23 %), крадіжок і грабежів – 72 (38 %) (Додаток 1) [4, арк. 13-40зв.]. За алфавітним покажчиком підсудних осіб (Рисунок 1) за цими справами проходило 226 підсудних.

Таблиця 1

Генеральний реєстр кримінальних справ кримінального й тимчасових департаментів
Волинського головного суду

Види кримінальних злочинів	1797 р. [4, арк. 13-40зв.]		1806 р. [4, арк. 313-358зв.]		1816 р. [4, арк. 762-798зв.]		1825 р. [4, арк. 1187-1268]	
	Псправ	%	Псправ	%	Псправ	%	Псправ	%
Загалом кримінальних справ, з них	191		646		560		950	
Вбивства	43	23	23	3,6	15	2,7	22	2,3
Крадіжки і грабіж	72	38	231	36	119	21	170	17,9
Укриття втікачів	7	4	34	5,3	4	0,7	122	12,8
Констатація смерті			17	2,6	74	13	39	4,1
Самогубства і спроби			17	2,6	36	6,4	19	2
Побої	11	6	30	4,6	32	5,7	64	6,7
Самовільні порубки лісу			24	3,7	1	0,2	16	1,7
Пожежі і підпали	6	3,1	45	7	56	10	47	4,9
Упуск арештантів чи рекрутів			77	11	26	4,6	25	2,6
Продаж чи скупка краденого			11	1,7	6	1,1	6	0,6
Непокора з боку поміщиків			9	1,4	5	0,9	16	1,7
Підробка, шахрайство і фальшивомонетництво			19	2,9			16	1,7
Службові злочини			18	2,8	27	4,8	57	6
Контрабанда і пов'язані злочини			1	0,2	75	13,4	77	8,1

Станом на 1806 р. у реєстрі міститься 649 записів, але лише три з них були поточними, решта – 646 кримінальними справами (із 743 підсудними – Рисунок 1). Порівняно з 1796 р. кількість справ зросла в 3,4 рази. Необхідно відмітити зменшення чисельності вбивств (Додаток 1), що можна пояснити накопиченням справ у 1797 р. через організаційні моменти. Всі інші

** За умови зростання кількості кримінальних справ тричі створювалися тимчасові департаменти: в 1809, 1820 і 1826 рр. [4, арк. 1-1316]. У 1821 р. справа надходила на ревізію до кримінального департаменту, а звідти передавалася до тимчасового. За цей рік було розглянуто 141 справу [7, арк. 1-1114].

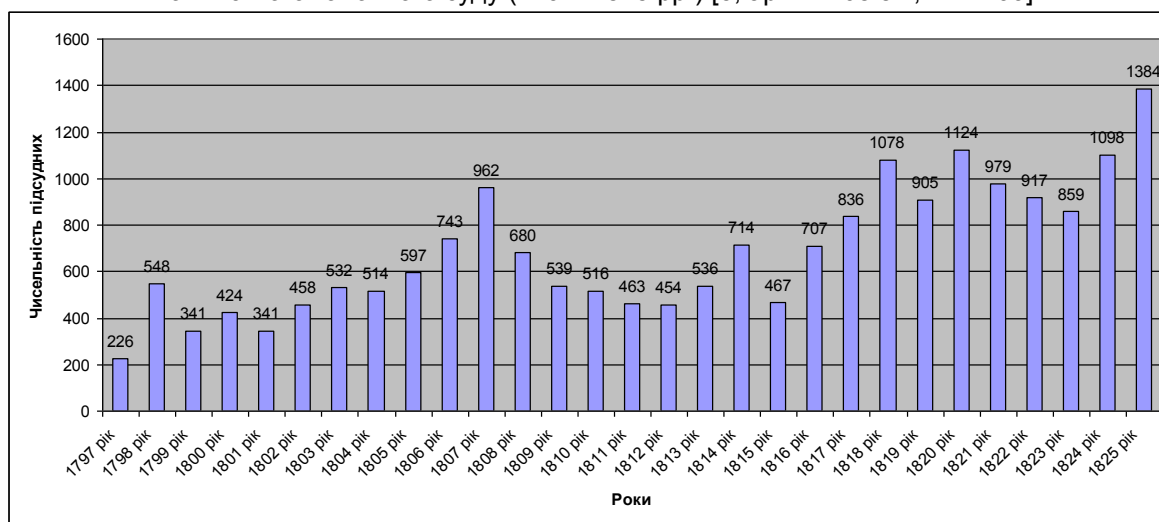
показники зросли, особливо вражає ситуація з крадіжками, яких стало більше в 3,2 раза, хоча відсоток залишився сталим; укриття втікачів (селян чи рекрутів) із зростанням у 4,9 раза. Пояснення зростання кількості справ полягає в розширенні номенклатури злочинів: констатації смерті – 17 випадків (мається на увазі знайдення тіл без ознак насильницької смерті), самогубства – 17 (один підпалив будинок і повісився, один корнет застрелився), самовільні порубки в лісі – 24 (3,7 %), упуск арештантів чи рекрутів (конвоювання покладалося на кріпаків) – 77 (11 %), продаж чи скупка краденого – 11 (1,7 %), непокоря владі з боку поміщиків – 9 (1,4 %), підробка, шахрайство і фальшивомонетництво – 19 (2,9 %), службові злочини (у т.ч. побиття одним чиновником іншого) – 18 (2,8 %). Решту (майже чверть від загальної кількості) становили інші злочини, серед яких і «екзотичні» – продаж заборонених карт (ймовірно, порнографічних – авт.), торгівля м'ясом мертвої худоби, вбивство коня з вогнепальної зброї, незаконне лікування цирульником тощо [4, арк. 313-358 зв.].

Якщо говорити про 1816 р., у реєстрі міститься 569 записів, але лише дев'ять були поточними, решта 560 – кримінальні справи (із 707 підсудними – Рисунок 1). Порівняно з 1806 р. кількість справ зменшилася на 13,3 %. Аналіз даних (Додаток 1) свідчить, що низка категорій злочинів залишилися на сталому рівні (вбивства, побої, пожежі і підпали, непокоря з боку поміщиків). Зменшилася кількість крадіжок і грабежів (майже удвічі), укриття втікачів (у 8,5 разів). Друге місце за кількістю злочинів зайняла контрабанда та пов'язані з цим порушення (знайдені на кордоні покинуті мідні гроші, незаконний перехід), при чому зростання відбулося у 75 разів. Причина цього полягає в тому, що в 1805–1806 рр. російська влада перекрила кордон, що утруднювало торгівлю й призвело до розквіту підпільного промислу, боротьбу з яким доручили донським козакам. Ураховуючи, що з 1815 р. сенатор Ф. Сіверс проводив ревізію Волинської губернії, на 50 % зросла кількість службових злочинів – з 18 до 27 (4,8 %). Решту (більше 15 % від загальної кількості) становили інші злочини, у т. ч. наклепи – 9 (1,6 %), незаконне народження дитини зі смертю – 14 (2,5 %), перелюб – 8 випадків (1,4 %) тощо [4, арк. 762-798 зв.].

Станом на 1825 р. у реєстрі міститься 966 записів, але лише 16 були поточними, решта 950 – кримінальні справи (із 1384 підсудними – додаток 2). Отримані дані свідчать, що кількість злочинів, пов'язаних зі смертю (вбивства і самогубства), становили невелике число. У відсотковому значенні зменшилася кількість майнових злочинів (крадіжок і грабежів), констатації смерті. Приблизно на тому ж рівні, принаймні в кількісному значенні, залишалися контрабанда і упуск арештантів. У 30,5 разів збільшилося чисельність спроб переховування втікачів, у два рази – побоїв та службових злочинів [4, арк. 1187-1268].

Рисунок 1

Чисельність підсудних у кримінальних справах кримінального й тимчасових департаментів Волинського головного суду (1797–1825 рр.) [3, арк. 2-208 зв., 211-799]

Згідно реєстру Подільського головного суду за 1825 р., крім тяжких злочинів (вбивство, грабїж тощо), також згадуються такі, як контрабанда, бродяжництво, неповага до батьків (П. Крайчевська місяць знаходилася під вартою через скаргу батька до гродської поліції за неповагу до нього), присвоєння кріпака (нібито майор Ізбицький присвоїв кріпака Т. Славінського), віддача в рекрути чужого кріпака, суперечка між чиновниками (на Гусятинській митниці), відрубання пальця (щоб не йти до армії), образи та непристойності (між шляхтичами), неправильне приписування вільних людей у кріпаки, побої поміщиком жандармів (проте Крижановський знаходився на свободі) [26, арк. 1-12 зв., 13 зв., 14 зв., 16 зв., 21 зв.].

Наразі не можна дати однозначної відповіді про достовірність даних про кількість кримінальних злочинів. Російський історик Б. Міронов вбачає причини зростання злочинності за правління Олександра I у двох факторах: по-перше, у численних і кровопролитних війнах, що мало наслідками послаблення державного і суспільного порядку, розорення великих територій, підвищення податків і зниження життєвого рівня; по-друге, у реформуванні державного управління, що призводило до тимчасового послаблення контролю. З іншого боку, рівень злочинності в цей період був нижчим, порівняно з європейськими країнами [12, с. 93, 96]. Очевидно, що на Правобережній Україні певний вплив мала державна політика: боротьба з контрабандою, наслідки російсько-французької війни 1812 р., зміна номенклатури злочинів. Проте, на наше переконання, навіть якщо частина злочинів і не доходила до кримінальних департаментів, то їх загальна кількість була порівняно незначною, адже станом на 1805 р. населення Волині становило 1 073 459 чол. (60 злочинів на 100 тис. населення. – авт.), у 1806 р. на Поділлі проживало 1 138 868 чол., у 1810 р. на Київщині – 1 110 224 чол. [1, с. 28].

Великий вплив на рівень злочинності мала система покарань. З розгляду архівних справ за 1799 р. постає жорстокість, з якою законодавець боровся зі злочинністю. Коли кріпак ненавмисно вбив свою дружину, то йому присудили 80 ударів батою і церковне покаяння. До тілесних покарань засуджувалися не лише особи чоловічої, але й жіночої статі: за крадіжку грошей євреям, чоловіку, сину та зятю, присудили по 60 ударів батою, дружині – 40. Для рецидивістів покарання посилювалися – селянин за третю крадіжку отримав 20 ударів батою і, після вирізання ніздрів, відправлений у вічну роботу (до Сибіру). Карали не лише особу, яка скоїла злочин, але й підбурювача: один кріпак за крадіжку, а інший за підбурювання отримали по 70 ударів батою і були віддані на поруки. Цікаво, що одночасно вийшло розпорядження, що якщо злочинця ніхто не хоче взяти на поруки, то його засилали до Сибіру на поселення. Аналогічно каралося і неінформувannya про злочин: кріпак за переховування солдата отримав 60 ударів, а інший, який не доніс, – 50. Найбільше тілесне покарання, яке вдалося виявити, – 100 ударів батою за неодноразову крадіжку коней, двом спільникам – по 70 та одному за неінформувannya – 50. Значно суворішим було покарання за переховування злодія у своєму будинку: 30 ударів батою, вирізання ніздрів, ставлення знаків та заслання на вічні роботи, за неінформувannya – 80 ударів. За бродяжництво міщанину з фальшивим паспортом було присуджено 60 ударів батою та віддано на військову службу, а якщо нездатен – до Сибіру на поселення [21, арк. 87, 15, 65, 63, 95, 73, 83, 101, 13]. Типовими справами були переховування втікачів: при розгляді справи проти казенних селян, які переховували свого сина – рекрута артилерійського батальйону А. Ткаченка, з'ясувалося, що він прийшов уночі. Вранці мати пішла до волосного голови, щоб домовитися про його повернення, але син втік на болото, де його спіймали. Київський повітовий суд не покарав сім'ю Ткаченків [20, арк. 39]. Водночас, встановлювалися вікові обмеження: з Київського губернського правління надійшло розпорядження до кримінального департаменту, що злочинців старше 70 років засуджувати до висилки без тілесних покарань [22, арк. 21].

Найчастішими кримінальними злочинами були крадіжки коней і волів. 1799 р. колодник О. Іванов, який походив з Новодонського козачого полку й бродяжничав, за крадіжку коней і різних речей (на суму в 20 руб.) був покараний 70 ударами батогів. Далі його мали віддати до війська, а якщо б не підійшов до служби, то заслати до Єкатеринбургу на золоті копальні. Проте засуджений зголосився стати катом для п'яти повітів [20, арк. 1]. У випадку нездатності до військової служби засилали до Іркутська, при чому про це губернське правління повідомляло кримінальний департамент головного суду, як це було 1812 р. в Київській губернії з арештантом М. Тарновецьким [23, арк. 3].

Під образами розумілися не лише безпосередні сварки, але й написання звернень зі звинуваченнями посадових осіб. 1804 р. кримінальний департамент Подільського головного суду слухав справу про обвинувачення шляхтича А. Бохинського в образі підсудка Смолинського з Ушицького повітового суду. З розгляду справи стає зрозумілим, що шляхтич був віце-реєнтом у цьому ж суді. Після примусового звільнення він подав звернення на ім'я імператора, що його звільнили незаконно, щоб призначити на посаду родича підсудка, який не мав шляхетства. Подільське губернське правління вважало звернення бездоказовим і наказувало Могилів Подільському повітовому суду провести розслідування для покарання А. Бохинського [8, арк. 1-2].

Суворо каралася організована злочинність. Коли банда з Житомирського повіту пограбувала єврейських купців, забравши 840 руб., товарів на 3866 руб. і вбивши сторожа, то за затвердженням 1825 р. київським губернатором вироком усі злочинці отримали по 10 ударів батою, їм були поставлені знаки на обличчі й заслано довічно на каторжні роботи [25, арк. 33].

Ще одним видом кримінальних злочинів були пожежі та підпали. Коли 1825 р. селянин з необережності (варив кашу) вчинив пожежу з сумою збитків 53 руб. 5 коп., то його засудили до трьох днів арешту, відшкодування збитків та залишили на місці проживання [25, арк. 9]. Тоді ж

.....
тарашанський міщанин Гершко Домінський підпалив водяний млин і цегляний завод. Так, як він мав погану характеристику, то був засуджений до 20 ударів батоном, вирізання знаків та засланий на каторжні роботи. Окремо кримінальний департамент оштрафував на 5 руб. на користь казни тарашанського городничого, письмоводителя, бургомістра магістрату, двох ратманів та секретаря за помилки та безпорядок у рішенні [25, арк. 35].

Кримінальними вважалися і злочини проти моралі, які завершувалися вбивством новонароджених. 1825 р. київський губернатор затвердив вирок, за яким шляхтянка зізналася в перелюбі з різними особами, народженні доньки і вбивстві минулого року новонародженого немовляти. За це їй присудили 1 рік 6 тижнів ув'язнення, церковне покаяння та запропонували віддати тому, хто захоче забрати. Вдову-кріпачку за блуд і народження невідомо від кого дитини віддали на місяць до гамівного будинку, а потім повернули додому [25, арк. 90, 93].

Ще однією категорією справ були втечі арештантів. Вся справа в тому, що обов'язки конвоїрів покладалися на кріпаків. 1799 р. кримінальний департамент Київського головного суду ревізував справу з Махнівського повітового суду по звинуваченню двох кріпаків графа Браницького. За те, що лише один, а не двоє, вивів незв'язаного арештанта в двір, їх покарали батогами, але залишили на місці проживання [20, арк. 24]. Тоді ж десятичному за те, що він допізна тримав кріпаків, які були конвоїрами арештантів, на панщині, внаслідок чого останні втекли, О. Беклешов затвердив вирок – 60 ударів батоном [21, арк. 7]. 1812 р. кримінальний департамент Київського головного суду слухав справу з Радомишльського повітового суду про упуск дезертира двома селянами, один з них був 30-річним, а інший – 70-річним. Соцький повідомив нижній земський суд і представив винуватців. З'ясувалося, що молодий покинув арештанта, так як його послали пасти худобу, а старий вивів арештанта в двір, звідки той утік. Суд прийняв рішення, що молодого потрібно покарати тілесно, а старшого, враховуючи його вік, витримати на хлібі та воді три дні в тюрмі. Департамент затвердив пропозицію й присудив молодому десять ударів батоном, та обох залишили на їх місці проживання. Вирок надіслали на затвердження до військового губернатора [24, арк. 143-145].

За побої і тілесні ушкодження карали грошовим штрафом (нав'язкою). 1825 р. київський губернатор затвердив три вирокі з кримінального департаменту: шляхтич побив чужу кріпачку і за це заплатив їй поміщику 4 копії грошей; шляхтянка побила міщанку (штраф – 6 кіп грошей); два кріпака побили свого односельчанина (2 копії грошей) [25, арк. 43, 50, 51]. За образи теж призначали нав'язку. Коли богуславський міщанин-еврей обізвав дружину пономаря злодійкою, то його покарали 6 копами грошей [25, арк. 77].

Прихід до влади Миколи I означав завершення періоду пошуків компромісу з польською елітою регіону. Після придушення Листопадового повстання 1830–1831 рр. імператор активізував курс на повну інкорпорацію Західних губерній. Існування «містка домовляння» у вигляді збереження окремих елементів річпосполитівської судової системи втратило будь-який сенс, оскільки попереду чекала уніфікація згідно великоросійських правил. З іншого боку, верховна влада визнавала успішність експерименту: 11 квітня 1831 р. Сенат повідомляв, що за наказом імператора було оголошено монарше благовоління кримінальним департаментам Київського та Волинського головних судів за успішне вирішення в 1830 р. справ [29, арк. 342]. Вже 30 жовтня 1831 р. за іменним указом наказувалося перейменувати всі установи за російським взірцем (згідно «Учреждений для управления...» 1775 р.). Замість головних судів створювалися дві палати: кримінальних та цивільних справ. Дещо змінювався порядок формування палат: голова кримінального департаменту призначався від корони, радники визначалися Міністерством юстиції [18, с. 159-160]. Датою реорганізації було визначене 20 листопада [29, арк. 617, 618].

Отже, підіб'ємо підсумок. Верховна влада, заради отримання підтримки з боку польської шляхти мінімізувала свій вплив на судову систему Правобережної України. Фактично, покладання на губернаторів ролі останньої інстанції було свідченням контролю за діяльністю судів, але, в умовах формального судового процесу, головним вважалося правильне оформлення документів. Необхідність надходження на ревізію кримінальних справ з повітових судів і магістратів стимулювало їх до дотримання законності. Функція кримінального департаменту й губернатора полягала в мінімізації соціальної та політичної напруги в регіоні. У випадку порушень законності судовими інстанціями першого рівня наступна апеляційна установа – головний суд мав коригувати вирокі. Якщо ж кримінальний департамент чинив протизаконні дії (враховуючи той факт, що голова і три засідателі були представниками місцевої еліти), то призначуваний з Петербургу губернатор виправляв помилки. Така структура, на думку верховної влади, не повинна була допускати порушень і зловживань. Діяльність кримінальних департаментів дозволяла мінімізувати політичну напругу: польська шляхта, повністю контролюючи земельні відносини й повітові суди, примирилася з російським пануванням, що дало змогу утвердитися Російській імперії в регіоні. Очевидно, що діяльність судової системи дозволяла тримати під контролем рівень злочинності й не допускати різкого збільшення

злочинів. Проте, яку б особливу увагу, далекоглядність і навіть поступки не проявляла російська влада, але прагнення польської шляхти до відродження незалежності призвело до Листопадового повстання 1830–1831 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
2. Держархів Вінницької області. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 1. 192 арк.
3. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 1. 799 арк.
4. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 2. 1316 арк.
5. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 12. 214 арк.
6. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 56. 1316 арк.
7. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 111. 1114 арк.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. 120. Оп. 1. Спр. 383. 19 арк.
9. Ільїн О. Зміни в судоустрої на українських землях у складі Російської імперії у 1796–1801 рр. // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 23–28.
10. Карнишина Н. Западные губернии Российской империи: проблемы государственно-правового устройства // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. 2012. Т. 1. С. 14–19.
11. Ключов М. Очерки правительственной деятельности времени Павла I. Пг., 1916. 631 с.
12. Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. Т. 2. СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. 567 с.
13. Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка. Київ: Критика, 2019. 394 с.
14. Писарькова Л. Государственное управление России с конца XVII до конца XVIII века. Эволюция бюрократической системы. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2007. 743 с.
15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (далее – ПСЗ-1). Т. 24 (6 ноября 1796–1797). СПб., 1830. 869 с.
16. ПСЗ-1. Т. 28 (1804–1805). СПб., 1830. 1326 с.
17. ПСЗ-1. Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715–1800). СПб., 1830. 410 с.
18. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 6 (1831): Часть 2. СПб., 1832. 360 с.
19. Уортман Р. Властители и судии: развитие правового сознания в императорской России. М.: Новое лит. обозрение, 2004. 515 с.
20. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 9. 785 арк.
21. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 12. 299 арк.
22. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 12а. 528 арк.
23. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 82. 1235 арк.
24. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 83. 1754 арк.
25. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 161. 433 арк.
26. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 161а. 650 арк. (справа помилково знаходиться у ЦДІАК).
27. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 206. 74 арк.
28. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 236. 853 арк.
29. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 261. 647 арк.
30. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 5. Спр. 528. 4 арк.
31. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 5. Спр. 667. 91 арк.
32. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 912. 6 арк.
33. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1018. 7 арк.
34. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1489. 4 арк.
35. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1684. 18 арк.
36. ЦДІАК. Ф. 1582. Оп. 1. Спр. 1. 174 арк.
37. Докладніше: Шевчук А. Соціальний портрет підкоморія Правобережної України (1797–1832 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 27. Збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. С. 9–18. Його ж. Кадровий склад підкоморських судів Правобережної України (1797–1832) // Інтермарум: історія, політика, культура. № 5 (2018). С. 182–200. Його ж. Юрисдикція підкоморських судів Правобережної України (1797–1832) та їх соціальне значення // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 30 (69). № 2. 2019. С. 99–110.

Андрей Шевчук

Житомирский государственный университет имени Ивана Франка
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

**Социальное значение деятельности уголовных департаментов главных судов
Правобережной Украины (1797–1831 гг.)**

Аннотация. В статье проанализировано социальное значение деятельности криминальных департаментов главных судов Киевской, Волынской и Подольской губерний. Определено, что уголовное судопроизводство осуществлялось по специальной процедуре: дела поступали из уездных судов и магистратов на ревизию к главному суду, а оттуда – к губернатору на утверждение. Возвращение дел на доработку объяснялось отсутствием необходимых документов. Власть требовала немедленного решения дел арестантов, но часть их годами ожидала приговор. Учреждения были перегружены работой. Анализ деятельности Волынского главного суда за период с 1797 по 1826 гг. свидетельствует о низком уровне преступности. Система наказаний отличалась особой жестокостью. Приход к власти Николая I означал прекращение сотрудничества с элитами, поэтому после подавления Польского восстания 1830–1831 гг. началась отмена всех региональных различий, прежде всего, в судебной сфере.

Ключевые слова: Правобережная Украина, Российская империя, губернский главный суд, уголовный департамент, минимизация политической и социальной напряженности.

ABSTRACT

Andrii Shevchuk

Zhytomyr Ivan Franko State University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

**The Social Significance of the Criminal Departments' Activities of the Supreme Courts
in the Right-Bank Ukraine (1797-1831)**

The social importance of the criminal departments of the Supreme courts of Kiev, Volhynian and Podolian governorates is analyzed in the article. It was determined that the criminal proceedings were carried out by a special procedure: first, the cases came from the courts of the first instance (county courts and magistrates) for revision to the supreme court with a proposal for the judgement and a reference to the relevant laws (Lithuanian statute and Polish constitutions). After consideration in the main court, which did not take place immediately, the judgement was sent to the governor for approval. The function of executing the judgement was vested in the provincial board, which informed the Supreme Court after the fact that the original case of the decree and judgement was sent to the court of first instance.

The governors advocated that absolutely all matters fall under their jurisdiction. In formal legal proceedings, the return of cases without approval was explained by the lack of the necessary documents. The authorities demanded that the departments immediately resolve the cases of the detainees, but part of them waited for a judgement for years. An indicator of the effectiveness of criminal departments was the number of cases considered. Institutions were overworked, including being forced to correspond with other institutions.

An analysis of the statistics of the criminal and temporary departments of the Volyn Supreme Court for the period from 1797 to 1826 indicates a low crime rate. The system of punishment was particularly cruel and included, in addition to the usual prison terms, corporal punishment, and exile to Siberia, financial penalties (fastening), conscription or something. The activities of the criminal departments allowed minimizing political tension: the Polish nobility, fully controlling land relations and county courts, resigned themselves to Russian domination, which allowed the Russian Empire to establish itself in the region. It is obvious that the activity of the judiciary allowed to keep the crime rate under control and not to allow a sharp increase in the number of crimes. The coming to power of Nicholas I in the conditions of centralization policy meant the termination of cooperation with the elites. The supreme power demanded obedience from all classes, so after the Polish uprising of 1830–1831 the course was taken to eliminate all regional differences, especially in the judicial sphere. On the other hand, prior to the transformation of the Supreme Courts in 1831, the previous work of the criminal departments of the Kyiv and Volyn Supreme Courts was highly appreciated.

Key words: Right-Bank Ukraine, Russian Empire, Governorates Supreme Court, Criminal Department, Minimization of Political and Social Tension.

REFERENCES:

1. Bovua D. Rosijska vlada i poljska shljakhta v Ukrajinі. 1793–1830 rr. Ljviv: Kaljvarija, 2007. 296 s.
2. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F. 514. Op. 1. Spr. 1. 192 ark.
3. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 1. 799 ark.
4. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 2. 1316 ark.
5. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 12. 214 ark.
6. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 56. 1316 ark.
7. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 111. 1114 ark.
8. Derzharkhiv Khmeljnyckoji oblasti. F. 120. Op. 1. Spr. 383. 19 ark.
9. Iljin O. Zminy v sudoustroji na ukrajinsjkykh zemljakh u skladi Rosijskoji imperiji u 1796–1801 rr. // Visnyk Kharkivskogo nacionaljnogo universytetu vnutrishnikh sprav. 2016. № 2. S. 23–28.
10. Karnishina N. Zapadnye gubernii Rossiyskoy imperii: problemy gosudarstvenno-pravovogo ustroystva // Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region. Gumanitarnye nauki. 2012. T. 1. S. 14–19.
11. Klochkov M. Ocherki pravitelstvennoy deyatel'nosti vremeni Pavla I. Pg., 1916. 631 s.
12. Mironov B. Sotsialnaya istoriya Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX v.). Genezis lichnosti, demokraticheskoy semi, grazhdanskogo obshchestva i pravovogo gosudarstva. T. 2. SPb.: Izd-vo «Dmitriy Bulanin», 2000. 567 c.
13. Petrovskiy-Shtern J. Shtetl. Zolota doba yevrejskogho mistechka. Kyjiv: Krytyka, 2019. 394 s.
14. Pisarkova L. Gosudarstvennoe upravlenie Rossii s kontsa XVII do kontsa XVIII veka. Evolyutsiya byurokraticheskoy sistemy. M.: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 2007. 743 s.
15. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 1 (dalee – PSZ-1). T. 24 (6 noyabrya 1796–1797). SPb., 1830. 869 s.
16. PSZ-1. T. 28 (1804–1805). SPb., 1830. 1326 s.
17. PSZ-1. T. 44: Chast 2: Shtaty po dukhovnoy i po grazhdanskoy chasti: Shtaty po grazhdanskoy chasti (1715–1800). SPb., 1830. 410 s.
18. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 2. T. 6 (1831): Chast 2. SPb., 1832. 360 s.
19. Uortman R. Vlastiteli i sudii: razvitie pravovogo soznaniya v imperatorskoy Rossii. M.: Novoe lit. obozrenie, 2004. 515 s.
20. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 9. 785 ark.
21. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 12. 299 ark.
22. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 12a. 528 ark.
23. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 82. 1235 ark.
24. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 83. 1754 ark.
25. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 161. 433 ark.
26. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 161a. 650 ark. (sprava pomytkovo znakhodytsya u CDIAK).
27. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 206. 74 ark.
28. CDIAK. F. 484. Op. 2. Spr. 236. 853 ark.
29. CDIAK. F. 484. Op. 2. Spr. 261. 647 ark.
30. CDIAK. F. 484. Op. 5. Spr. 528. 4 ark.
31. CDIAK. F. 484. Op. 5. Spr. 667. 91 ark.
32. CDIAK. F. 1254. Op. 1. Spr. 912. 6 ark.
33. CDIAK. F. 1254. Op. 1. Spr. 1018. 7 ark.
34. CDIAK. F. 1254. Op. 1. Spr. 1489. 4 ark.
35. CDIAK. F. 1254. Op. 1. Spr. 1684. 18 ark.
36. CDIAK. F. 1582. Op. 1. Spr. 1. 174 ark.
37. Dokladnishe: Shevchuk A. Social'nyj portret pidkomorija Pravoberezhnoji Ukrajin (1797–1832 rr.) // Naukovi zapysky Vinnycjkogho derzhavnogho pedagogichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynskogho. Serija: Istorija. Vyp. 27. Zbirnyk naukovykh pracj. Vinnycja: TOV «Nilan-LTD», 2019. S. 9–18. Jogho zh. Kadrovij sklad pidkomorsjkykh sudiv Pravoberezhnoji Ukrajin (1797–1832) // Intermarum: istorija, polityka, kuljtura. № 5 (2018). S. 182–200. Jogho zh. Jurysdykcija pidkomorsjkykh sudiv Pravoberezhnoji Ukrajin (1797–1832) ta jikh socialjne znachennja // Vcheni zapysky Tavrijskogho nacionaljnogo universytetu imeni V.I. Vernadskogho. Serija: Istorychni nauky. Tom 30 (69). № 2. 2019. S. 99–110.

Статтю надіслано до редколегії 03.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.10.2019 р.